

*Володимир Потульницький*  
ДО ІСТОРІЇ ОДНІЄЇ ГІПОТЕЗИ,  
АБО ЯКИМ ЧИНОМ КРИМСЬКЕ ПИТАННЯ  
ПОСТАЛО В СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКИХ МОНАРХІСТІВ  
У НІМЕЧЧИНІ У 1943 РОЦІ?

Наприкінці лютого – на початку березня 1943 р. Павло Скоропадський, як він зазначив у своєму щоденнику, вперше свідомо переконався в тому, що у разі постановня в майбутньому української гетьманської держави необхідним є створення Української національної армії<sup>1</sup>. Відразу за цим записом був зроблений і наступний – про доконечну потребу розробити стратегію економічних і політичних стосунків у Чорноморській політиці. Щодо цього гетьман записав у щоденник про необхідність приділити особливо пильну увагу Криму і кримським татарам<sup>2</sup>. Судячи зі щоденника, який гетьман вів в еміграції доволі ретельно, в 1920–1930 рр. за Крим і кримських татар він жодного разу не згадував. Беручи цю обставину до уваги, ми зацікавлені спробувати тут дати відповідь на такі питання:

1. Які фактори сприяли постановці гетьманом на порядок денний кримського питання взагалі і кримських татар, зокрема, саме у 1943 році?

2. Які конкретні заходи здійснив Павло Скоропадський для розробки кримського питання?

3. Які наслідки могла би мати кримська політика гетьмана у випадку, якби хід історії пішов би інакшим шляхом?

### 1. Фактори

Знаходити відповідь на це питання слід, на нашу думку, взявши до уваги, насамперед, точку відліку постановня проблеми перед гетьманом. Це – відрізок у чотири місяці від березня до початку липня 1943 р. Протягом зазначених чотирьох місяців 1943 р.

<sup>1</sup> *Особистий архів родини гетьмана Павла Скоропадського у місті Кюснахт, Швейцарія*, Щоденник гетьмана Павла Скоропадського, рукопис, Т. III-В, с. 146–147; 152.

<sup>2</sup> *Ibid.*, с. 155.

відбулася низка подій, які вплинули на активізацію цієї проблеми. Якщо гетьман проводив у міжнародному контексті інтенсивні переговори з представниками військових кіл і МЗС Японської імперії,<sup>3</sup> тими самими місяцями 1943 р., в зв'язку з тим, що кампанії 1941 та 1942 років не дали остаточного визначеного результату, у Німеччині була проведена тотальна мобілізація і кількість війська була доведена до 9,5 млн. чоловік. Вирішальною битвою мала стати операція “Цитадель”, що планувалась до реалізації у битві під Курськом. Тому, готуючись до Курської битви, Німеччина, як кожен стратег, вибудовувала мету, яку слід зреалізувати після перемоги, де на першому місці стояло завдання всіляко протидіяти планам союзників завдати удар по її партнерах по коаліції – Японії та Італії, відповідно, у Тихому океані і з висадкою у Сицилії влітку 1943 р.<sup>4</sup>

Сторони, що воювали у Тихоокеанській війні – японці, з одного боку, і США та Велика Британія, з другого, так само готувались до вирішальних бойових дій. Крим, який перебував тоді в руках німців, цікавив і японську сторону, з огляду на долю спадщини Чингізидів, установаження буддистської теократії над світом і внутрішньополітичні японські проблеми<sup>5</sup>. Тоді ж були розплановані і всі заходи щодо спадщини Чингізидів у Маньчжурії та Радянському Далекому Сході<sup>6</sup>.

<sup>3</sup> Див детальніше: V. Potulnytskyj, *Political Relations of Hetman Pavlo Skoropads'kyj with Japanese Military Imperial Authorities in 1928–1943 (on the Materials of the Personal Diary of Hetman)*, Наукові записки. Інститут української археографії НАН України 19, кн. 2, ч. 1 (2009) 371–376; В. Потульніцький, *Японія і українська гетьманська еміграція: основні етапи налагодження взаємостосунків (1928–1943 рр.)*, Бібліотека Інституту філології Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Мовні і концептуальні картини світу 40 (2012) 318–322; В. Потульніцький, *Започаткування взаємовідносин гетьмана України Павла Скоропадського з Японською імперією як результат діяльності владного тандему з прем'єр-міністра барона Г. Танаки і міністра іноземних справ К. Шідехарі (1927–1929 рр.)*, Бібліотека Інституту філології Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Мовні і концептуальні картини світу 45 (2013) 284–287; В. Потульніцький, *Дипломатія Павла Скоропадського. Військово-дипломатичні стосунки гетьмана з острівними монархіями у 1926–1943 рр.*, X, 2014, 312 с.

<sup>4</sup> Див.: A. Craig Gordon, *Geschichte Europas 1815–1980. Vom Wiener Kongreß bis zur Gegenwart*, München 1995, S. 542–548; G. Mann, *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1992, S. 942–946.

<sup>5</sup> K. Haushofer, *Japans Reichserneuerung. Strukturwandlungen von der Meiji – Ara bis heute*, Berlin; Leipzig 1930, S. 40–45.

<sup>6</sup> *Japanese History. Eleven Experts Reflect on the Past*, (Ed. in chief Gen. Itasaka), Tokyo 2003, p. 148–149.

Японці підкріпляли українським фактором свої плани щодо Маньчжурії і радянського Далекого Сходу та вживали на цій основі практичних заходів для розгортання такого напрямку (видання українсько-японського словника, перепис населення, складання карт, тощо). Водночас вони розуміли, як свідчать їхні перемовини з гетьманом, імператив можливих змін щодо політичного становища східноєвропейських держав (Польща, Румунія, Чехословаччина), та колишніх національних держав, які увійшли до складу СРСР (Україна, Білорусь), які можуть здобути змінний статус, інші кордони, та ін.<sup>7</sup>

Тобто теоретична робота з японського боку у випадку переможного для німців завершення Курської битви і реставрації влади гетьмана, як це останній собі уявляв, була завершена, і проблема Криму і Чорного моря у контексті розгортання вже не лише німецької чорноморської перспективи, а й гетьмансько-японських стосунків не мала бути занедбаною. Незабаром 8 квітня 1943 р. у гетьмана вперше з'явилися з метою безпосередніх конструктивних взаємних дій два офіцери – японець майор Наказава й колишній російський гвардієць полковник Ушин, який виконував при Наказаві ще і функції перекладача в розмовах з Павлом Скоропадським<sup>8</sup>.

Щодо зустрічі у нього 8 квітня 1943 р. з обома офіцерами Павло Скоропадський робить у щоденнику такий запис:

“Наказава цікавиться нашим рухом. Ми йому подали відомості загальні. Я маю намір з ним вряди-годи бачитися”<sup>9</sup>.

Разом з тим ми бачимо з появою і фігури російського гвардійського полковника, що і німці, і японці розраховували на активізацію в Криму і російського чинника, а не лише українського, тобто Крим, імовірно, планували поділити на сфери впливу між колишніми російськими й українськими монархічними колами під загальною німецькою домінацією.

<sup>7</sup> В. Потульницький, *Дипломатія Павла Скоропадського*, с. 148–149; В. Потульницький, *Японія і українська гетьманська еміграція: основні етапи налагодження взаємостосунків (1928–1943 рр.)*, с. 321.

<sup>8</sup> *Щоденник гетьмана Павла Скоропадського*, рукопис, Т. III-В., с. 158–159, 160.

<sup>9</sup> *Ibid.*, с. 158.

Важко стверджувати, чи сам гетьман Павло Скоропадський у стосунках з обома сторонами (Німеччина та Японія) мав у планах обов'язкове синхронне проведення політики і з українцями на Далекому Сході, і з кримськими татарами – в Криму. Міркування щодо першої перспективи – далекосхідної, Скоропадський, плануючи власну політику стосовно цілей і завдань осередку Українського Союзу Хліборобів-Державників (УСХД) в Харбіні, брав до уваги у стосунках з Японією<sup>10</sup>. Як свідчить його запис у щоденнику, зроблений навесні 1943 р., обставини великої політики змусили його зважити й на другий вектор – кримський.

Якщо союзники розпланували після перемоги СРСР у Курській битві розправитися, насамперед, з основними союзниками Гітлера (завдати удару по Японії, висадитися у Сицилії), німці, протидіючи цим планам, і так само розраховуючи на перемогу у Курській битві, як прийнято у дипломатії і великій політиці, розпочали з короткого апробування у пресі проблем, які їх на цьому новому етапі війни (після Сталінграда і до Курська) найдужче цікавили і мали бути незабаром реалізовані практично.

31 березня 1943 р. відповідно до традицій попереднього зондування державної стратегії у пресі, у столичному Берлінському щотижневику “Koralle” була надрукована стаття під назвою “Дух степу” професором Берлінського університету ім. Фрідріха-Вільгельма, одним з найвизначніших німецьких орієнталістів, іраністом, тюркологом і семітологом Гансом Шедером (1896–1957)<sup>11</sup>. Статтю відкривали портрети Чингіз-хана (1206–1227) і його сина та спадкоємця хана Удегея (1229–1241), та малюнок кінного вершника-монгола, написаний невідомим китайським митцем у період з X по XIII століття.

За змістом стаття торкалася надзвичайно широкого, але науково синтезованого узагальнення історико-політичних проблем Німеччини, Монголії, Китаю та Японії на основі тюркської та китайсько-монгольської династичної історії. Ця історія вибудовувалась у контексті відповіді вченого на сенсаційну розшифровку

---

<sup>10</sup> *Щоденник гетьмана Павла Скоропадського*, с. 319.

<sup>11</sup> Н.Н. Schaafer, *Die Stimme der Steppe*, in.: Koralle-Berlin, 31.03.1943, Heft 12, S. 436–437.

давньотюркського рунічного письма монгольського кагана Більче від 735 р. н.е., здійсненого 25 листопада 1893 р. данським науковцем Вільгельмом Томсеном.

Зміст статті, як це завжди бувало у таких випадках, мав стати науковою підставою для проведення політики на завойованих територіях, і відповідно до трактування знаного вченого, авторитетність і доказовість висновків якого у науковому світі ні в кого не викликала сумніву. Відведення чільного місця цій статті у столичному часописі, який читала вся націонал-соціалістична та військова еліта Рейху також свідчила, що проблеми розподілу всієї спадщини Чингізидів – Сибірської, Кримської, Казанської й Астраханської, а також суспільних стосунків на основі її актуалізації перебували у полі зору Німеччини.

Вагомим було й міркування про те, що Крим, який на той час належав німцям, може стати важливим і мало не єдиним найближчим форпостом у німецькому проникненні на Близький Схід. За статистичним переписом 1939 р. Кримська АРСР мала 1 126 824 населення. Татари в ньому складали меншість, приблизно одну чверть, проте мешкали не роз'єднано, а суцільною етнічною масою<sup>12</sup>.

Обидві сторони – і японці, і гетьман – не кидали слів на вітер щодо подальших зустрічей. 16 квітня 1943 р. до гетьмана знову прибули Наказова й Ушин і відбулася зустріч у розширеному складі, на якій з українського боку вже були присутні не тільки гетьман з дружиною, але й Шемет, Гомзин та інші члени гетьманського руху. На цій зустрічі, зазначив Павло Скоропадський, гетьманці виклали японцям та росіянам усе в загальних рисах (щодо планів гетьманського руху)<sup>13</sup>.

Через місяць, 12 травня 1943 р. гетьман знову зустрівся з Наказовою. Довго сидячи, як писав Павло Скоропадський, вони обговорювали комплекс проблем, які виринали в зв'язку з попередніми зустрічами та подіями, що відбувались у світі<sup>14</sup>. Про російського гвардійського полковника Ушина на цей раз у записах не згадано,

<sup>12</sup> В.В. Дубровський (1897–1966) як сходознавець, упорядник Ю.М. Кочубей, К. 2011, с. 257.

<sup>13</sup> Щоденник гетьмана Павла Скоропадського, Т. III-В, с. 160.

<sup>14</sup> *Ibid.*, с. 163.

а це могло свідчити про те, що японці, ознайомившись глибше з перспективами гетьманської України, зрозуміли, що у своєму баченні завважених проблем можуть обійтись і без російського чинника.

## 2. Заходи

Тут слід зазначити, що на час появи навесні 1943 р. у баченні гетьмана проблем Криму і кримських татар, гетьманський еміграційний рух переживав не найкращі часи. По-перше, повністю згорнулися перемовини з Англією, США та Канадою, де протягом міжвоєнної доби існували потужні осередки гетьманського руху. По-друге, гетьман завжди відчував брак коштів на підтримку і розвиток очолюваного ним руху. В часи війни ця проблема постала особливо гостро. По-третє, гетьман, який був суто військовою людиною, не мав у своєму середовищі, на відміну від усіх втягнених у війну сторін, науковця на взірць Шедера, який міг би обґрунтувати його дії з ученого погляду і підвести під них відповідну наукову концептуалізацію, яка б відповідала реальному станові речей, з одного боку, і українським гетьманським потребам у сфері політики, з іншого.

Саме тоді – в першій половині 1943 р. – в середовищі гетьмана опиняється молодий галицький греко-католик гетьманського спрямування, філолог, історик та орієнталіст Омелян Пріцак (1919–2006). Стосовно його першого візиту до будинку родини Скоропадських, розташованому у містечку Ваннзеє під Берліном, гетьман записав у щоденник:

“21 липня 1943 р. Був Пріцак. Справив гарне враження. Їде в галицьку дивізію (дивізія СС Галичина – *В.П.*). Спочатку на навчання в Брно, в школу”<sup>15</sup>.

Тут варто вказати, що Омелян Пріцак листувався з Павлом Скоропадським з приводу видання брошури “Родовід Скоропадських” іще 1938 р. Після листа О. Пріцака до гетьмана з цього приводу від 11 березня 1938 р. Павло Скоропадський відіслав Осипові Назаруку до Львова 28 березня цього самого року копію листа Пріцака з проханням узяти довідки і надати йому інформацію щодо особи молодого гетьманця. Гетьман написав тут наступне:

---

<sup>15</sup> *Щоденник гетьмана Павла Скоропадського*, Т. III-В, с. 172.

“Відносно генеалогічних відомостей і праці, що її Вам надіслала Єлизавета (донька гетьмана (1899–1976) та його особистий секретар – В.П.), вони зроблені моєю жінкою (Олександрою Дурново-Скоропадською (1878–1951) – В.П.). Копію листа до мене від 11.03.1938 р. пана Пріцака зі Львова з проханням прислати знімки в зв’язку з написанням (ним – В.П.) дослідження при цьому долучаю. Я йому ще не відповів, зроблю це, коли Ви мені остаточно скажете Ваш погляд щодо його персони”<sup>16</sup>.

Вже 14 квітня 1938 р. гетьман знов пише Назарукові з приводу О. Пріцака:

“Молодому Пріцаку я вже написав, що радий йому допомогти в справі розробки родоводу Скоропадських”<sup>17</sup>.

Окрім того, Омелян Пріцак іще 1939 р. відзначився у Львові такою своєю ранньою працею, як “Майбутність України на Сході”, у якій торкнувся проблем Криму, Чорного моря, столиці хозарів Ітилю (теперішньої Астрахані), Персії, Багдада і Тегерана в широкому синтезі, тобто торкався проблем, які науково обґрунтовував у згаданих статтях Шедер<sup>18</sup>. Посприявши через військові кола Німеччини О. Пріцакові у його подальшому вишколу в провідних орієнталістів Берліна, Павло Скоропадський, найбільш імовірно, покладав на молодого гетьманця надії, що вчений-початківець роз’яснить йому проблеми кримських татар, уже не кажучи про ширші орієнтальні проблеми, які перебували у річищі окреслених зацікавлень німців і японців. Саме в цьому контексті гетьман помітив у щоденнику таку інформацію про О. Пріцака:

“Був Пріцак. Його звільнено від військової служби, і він повертається до наукової роботи”<sup>18</sup>.

Програма, яку молодий гетьманець, звільнившись від планованого німцями навчання на вояка дивізії СС “Галичина”, почав

<sup>16</sup> Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 316, арк. 37, 42. Лист П. Скоропадського до О. Назарука від 9 листопада 1938 р.

<sup>17</sup> *Ibid.*, арк. 43.

<sup>18</sup> О. Пріцак, *Майбутність України на Сході*, Українське юнацтво, Л. 1939, число 2, с. 37–39. Випуск часопису вшановував папу Римського Пія XI (1857–1939).

<sup>19</sup> *Щоденник гетьмана Павла Скоропадського*, Т. III-В, с. 189.

з притаманною йому німецькою пунктуальністю реалізовувати з половини 1943 р., і яку він спланував з німецькими орієнталістами для власного вишколу на філософському факультеті Берлінського університету з фаху “сходознавство” (1943–1945 рр.) була наступною: тюркологія (Аннамарі фон Габайн, A. von Gabian); османська дипломатика (Гельмут Шеель, H. Scheel); тюркська історіографія, турецька народна література (Рихард Гартман, R. Hartmann); османська філологія (Ян Рипка, J. Rypka)<sup>20</sup>. Як, щоправда, повідомляє сам Омелян Прицак: “Через кілька місяців Гартман захворів і передав мене під опіку своєму колезі Гансу Гейнріху Шедеру”<sup>21</sup>. Завдяки цьому О. Прицак спромігся вийти на самого Шедера, що мало б якнайкраще влаштовувати і гетьмана, і його німецьких колег з військового відомства, а японців – і поготів.

### 3. Наслідки.

Конкретно, хто з провідних держав осі Берлін-Рим-Токіо де і як володарюватиме, найбільш імовірно, мали визначити після перемоги німців під Курськом і повалення ними СРСР, а також подальших, остаточних перемог японців на Тихоокеанському фронті бойових дій проти США. Також, у разі перемоги, Шедер з колегами-орієнталістами мав здійснити ширше аналітичне дослідження, що його було деталізовано згідно з їхніми науковими розвідками, котрі ішли в руслі запитів політики. Як видно з наступних публікацій Шедера, деталізація, котра вже була готова, так і залишилась незапитаною Третім Рейхом після 1943 р.<sup>22</sup>

Скоропадський і далі зустрічався з японськими офіцерами (Йомадою та Наказавою) включно до 2 листопада 1943 р.<sup>23</sup> Однак

<sup>20</sup> Т.М. Сидорчук, *Наукові взаємини Омеляна Прицака з вченими Туреччини (за матеріалами особового архіву О. Прицака в Національному університеті “Києво-Могилянська Академія”*, XVI сходознавчі читання А. Кримського. Тези доповіді міжнародної наукової конференції (Київ, 11 жовтня 2012 р.), К. 2012, с. 63.

<sup>21</sup> О. Прицак, *Історіософія та історіографія Михайла Грушевського*, К., Кембрідж 1991, с. 72.

<sup>22</sup> За останнє твердження свідчить наукова стаття Шедера, надрукована ним вже по війні у Базелі, де він далі розвиває свої думки, викладені ним у 1943 р. у згаданій статті “Дух степу”. Див.: Н.Н. Schaeder, *Ernst Hersfeld und die iranische Altertumstunde*, *Sonntagsblatt der Basler Nachrichten*, Basel 1948, 42 Jahrg. Nr. 6, S. 23–24.

<sup>23</sup> *Щоденник гетьмана Павла Скоропадського*, Т. III-В, с. 158, 159, 160.



події, що розгорталися на радянсько-німецькому й американсько-японському фронтах бойових дій змусили усі сторони (гетьмана, німців та японців) згорнути цю програму і зосередитися радше на внутрішніх проблемах.

На радянсько-німецькому фронті 6 липня 1943 р. відбулася переломна Курська битва, а тим часом японці переймалися проблемами організації дієвого тотального опору імперії флотам союзників у Тихому океані, з паралельним виходом на мирні переговори, і, втомившись від війни, почали міркувати про можливість підписання миру зі США<sup>24</sup>. У середині 1943 р. мрія японців про утворення Тихоокеанської імперії швидко була зруйнована: союзники назад відвоювали південно-західні території Тихого океану і невдовзі відновили кордон через острови<sup>25</sup>.

Проте злам у війні не на користь японців наступив щойно після 1943 р. Оточення імператора інтенсивно взялося готувати мирні переговори, керуючись думкою, що коли Японія не годна перемогти своїх ворогів, їй, аби вистояти, слід досягти миру, поки ще не все втрачено. Песимізм стосовно переможного закінчення війни посилювали страхи, що радикали в армії запровадять “імперський комунізм”, тобто диктатуру, якщо становище Японії все погіршуватиметься<sup>26</sup>. Відповідно, доконечна потреба зосередитися на життєво необхідних, першочергових завданнях уже власного виживання як держави, змусила японців припинити стосунки з гетьманом на території Німеччини.

Гетьман, своєю чергою, зосередився на проблемах проекту створення власного українського війська, працював над написанням меморандумів Альфредові Розенбергу, генерал-фельдмаршалу фон Кейтелю, та іншими проблемами<sup>27</sup>. У зовнішньополітичній діяльності він цікавився проблемами данського посольства, а також Туреччини (де за розгортання гетьманського руху відповідав сотник М. Забіла), та Швейцарії (де аналогічну місію виконував П. Ковалів);

<sup>24</sup> J. Fairbank, E. Reischauer, A. Craig, *East Asia. Tradition and Transformation*, Boston 1973, p. 816.

<sup>25</sup> A.G. Craig, *Geschichte Europas 1815–1980*, S. 541.

<sup>26</sup> J. Fairbank, E. Reischauer, A. Craig, *East Asia*, p. 816.

<sup>27</sup> *Щоденник гетьмана Павла Скоропадського*, Т. III-В, с. 220, 222, 264.

у внутрішньополітичній – працював над розробкою проблеми регентства на випадок його загибелі, створював звернення до гетьманців уніатського віросповідання, писав пісню для гетьманського руху, та з Омеляном Пріцаком оздоровлював студентське середовище від ідей інтегрального націоналіста Дмитра Донцова<sup>28</sup>.

Омелян Пріцак до кінця війни займався наукою в Берліні у професора Шедера. Як свідчить листування молодого вченого зі своїм науковим опікуном, 1944 р. він, у контексті наукових зацікавлень Третього Рейху ще шукав публікації про Тамерлана і Заратустру, готував свою докторську дисертацію, їздив у наукові кількамісячні відрядження до Праги, щоб працювати в архівах і бесідувати з чеськими орієнталістами<sup>29</sup>. Для цього Шедер надав рекомендацію Омеляну Пріцаку до відомого чеського орієнталіста, професора Карлового університету Яна Рипки (1886–1968)<sup>30</sup>. Цей вчений, як знаний ісламіст, ще у 1920–1930-х рр. присвятив низку наукових статей взаємовідносинам та листуванню Богдана Хмельницького з урядовими чинниками Оттоманської Порти та Кримського Ханату<sup>31</sup>.

Водночас із липня 1943 р. по січень 1945 р. Омелян Пріцак регулярно працював з гетьманом Скоропадським, допомагаючи йому розв'язувати різноманітні проблеми гетьманського руху<sup>32</sup>. Останній запис про Омеляна Пріцака з'явився у гетьмана вже на останньому році війни – 16 січня 1945 р. Саме тоді гетьман особисто задокументував гетьманську політичну належність Омеляна Пріцака, якої він дотримувався. У цей день гетьман записав:

“Приходили студенти. Між ними наш гетьманець Пріцак. Як змінюються часи. Донцов, котрий раніше був їхніх богом, тепер студентами різко критикується. Це оздоровлення”<sup>33</sup>.

<sup>28</sup> *Щоденник гетьмана Павла Скоропадського*, Т. III-В, с. 177, 224, 270, 189, 242, 259, 261.

<sup>29</sup> *Науковий архів НАУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 1812, арк. 1–5. Лист професора Г. Шедера до О. Пріцака від 23.09.1944 р.

<sup>30</sup> *Ibid.*

<sup>31</sup> Див.: J. Rypka, *Aus der Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bohdan Chmelnickyj, Z. Dejin Vychodni Evropy a Slovanstva* (Festschrift Jaroslav Bidlo), Praha 1928, S. 482–498; Ders.: *Weitere Beiträge zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bohdan Chmel'nickyj*, Archiv Orientalni, Praha 1930, vol. 2, n. 2, s. 262–283.

<sup>32</sup> *Щоденник гетьмана Павла Скоропадського*, Т. III-В, с. 189, 258.

<sup>33</sup> *Ibid.*, с. 261.

Заразом проблема Криму і кримських татар у баченні гетьмана внаслідок поразки німців повністю згорнулася, як і всі орієнтальні проблеми в цілому. Це, втім, не завадило О. Прицакові продовжити своє навчання в останніх з могокан німецької орієнталістики кайзерівського вишколу, яке згодом прислужилося й українській орієнталістиці, вже не кажучи про світову. Як ми бачимо, П. Скоропадський готував О. Прицака не лише на вченого, а й на тлумача орієнтальних планів майбутніх противників і союзників українського гетьманату в разі його відновлення, серед яких чільні місця мали посісти і проблема Маньчжурії та Далекого Сходу, і проблема Криму та кримських татар.

### Висновки

Таким чином, у своїй стратегії на 1943 р., усупереч планам союзників їх роз'єднати, держави осі Берлін-Рим-Токіо, насамперед німці, прагнули, натомість, ще більш скріпити свій союз і консолідуватись. Для цього в контексті консолідації визрівав ініційований німецькою стороною проект нового переділу завойованого світу шляхом об'єднання японських та німецьких потуг у розподілі спадщини Чингізидів на Далекому Сході (Японія), та в Криму (Німеччина).

Проте всі ці плани трьох сторін (Токіо, Берлін, гетьманський рух) залишились лише у розробленій теорії і не були втілені на практиці, оскільки в обох війнах шалька терезів дедалі більше стала хилитися на бік майбутніх переможців. Японці повністю зосередились на питаннях про організацію протидії союзникам, згорнувши в листопаді 1943 р. остаточно стосунки з українською монархічною еміграцією в Європі, уособленою колишнім гетьманом України Павлом Скоропадським. Німці програли війну, поховавши тим самим і надії українських монархістів на постання під німецьким протекторатом українського державного утворення на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським, і Крим, як його можливий майбутній стратегічний форпост у чорноморській політиці переможців.

Досліджені у цій статті фактори, заходи і наслідки щодо інкорпорації гетьманом до своїх політичних планів кримського питання носили політичний і науковий характер. Фактори були зумовлені

становищем на фронтах і реалізацією військової стратегії, з одного боку, і науковою розробкою проблем, дотичних осмисленню ролі Криму в історії і, відповідно, у можливому розвитку подій, з іншого боку. Конкретні заходи, здійснені Павлом Скоропадським, так само були політичними (зустрічі і обговорення проблем і планів з японськими та німецькими політичними та військовими чинниками), і науковими (всіляке сприяння зі сторони гетьмана вивченню проблем Криму та Туреччини його помічником у наукових питаннях Омеляном Пріцаком). Наслідки передбачались у політичному плані стосовно можливої реалізації планів Павла Скоропадського, пов'язаних з утворенням на українській етнічній території васального Третьому рейхові гетьманського державного утворення, яке мало би тісні стосунки з лояльними до Рейху кримськими татарами. В науковому плані і Шедер, і його учень Пріцак не полишили своїх студій у контексті дослідження проблем спадщини Чингізидів, історії Порти і Криму і після 1945 року, продемонструвавши своїми післявоєнними працями, які проблеми були запитувані керівництвом Рейху у 1943 році, і частково знайшли своє наукове вирішення у післявоєнні роки.